

Στιβάνια - Τα Κρητικά Υποδήματα

Διάβηκα με περιέργεια την πόρτα του και μέσα στο μαγαζάκι συνάντησα τον κυρ-Στέλιο Παπουτσάκη. Μαζί μ' αυτόν γνώρισα τις λεπτομέρειες και τα μυστικά μιας τέχνης, από τις πιο εξειδικευμένες, λεπτές αλλά και σπάνιες, τώρα πια, στην Κρήτη...

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ Δ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΑΛΕΞΗΣ ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ

Τον Οκτώβριο του 2001 βρέθηκα στην ορεινή περιοχή της Επαρχίας Αμαρίου, στο Ρέθυμνο. Στο χωριό "**Άνω Μέρος**" σταμάτησα για ένα καφεδάκι στο καφενείο του *Θόδωρου Παπουτσάκη*. Το Άνω Μέρος είναι χτισμένο στους ανατολικούς πρόποδες του όρους *Κέδρος*, του οποίου η κορυφή υψώνεται 1777 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Η τοποθεσία του χωριού, σε υψόμετρο 600

περίπου μέτρων, προσφέρει μια πανοραμική και ανεμπόδιτη θέα στον Ψηλορείτη, απ' άκρη σ' άκρη και σ' όλο του το ύψος.

Το καφενείο του Παπουτσάκη είναι ένα από τα οχτώ (!) συνολικά καφενεία στο Άνω Μέρος, αριθμός απίστευτος για τον πληθυσμό και τις διαστάσεις του χωριού. Εκτός από τη μοναδική θέα στον Ψηλορείτη προσφέρει, όπως όλα τα καφενεία στην Κρήτη, ελληνικό καφεδάκι και ντόπια ρακή. Υπήρξε όμως και κάτι ακόμα, που κίνησε την προσοχή μου τη μέρα εκείνη του Οκτώβρη.

Ήταν η πόρτα ενός υποδηματοποιείου, δίπλα στο καφενείο.

Υποδηματοποιείο σ' ένα μικρό ορεινό χωριό; αναρωτήθηκα παραξενεμένος.

Διάβηκα με περιέργεια την πόρτα του και μέσα στο μαγαζάκι συνάντησα τον κύριο **Στέλιο Παπουτσάκη**. Μαζί μ' αυτόν γνώρισα τις λεπτομέρειες και τα μυστικά μιας τέχνης, από τις πιο εξειδικευμένες, λεπτές αλλά και σπάνιες, τώρα πια, στην Κρήτη...

ΣΤΟ ΣΤΙΒΑΝΑΔΙΚΟ ΤΟΥ ΚΥΡ-ΣΤΕΛΙΟΥ

ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ του κ. Στέλιου είναι μικρό, όπως άλλωστε όλα τα μαγαζάκια αυτού του είδους. Η πρώτη αίσθηση που ενεργοποιείται αμέσως μετά την είσοδό μου είναι η ύσφρηση, από την χαρακτηριστική και ευχάριστη μυρωδιά του δέρματος και της μπογιάς των παπουτσιών. Αισθάνομαι ξαφνικά σαν να έχω μεταφερθεί σε μιαν άλλη εποχή. Την επόμενη στιγμή η προσοχή μου επικεντρώνεται στην καλουνάτη και γλυκύτατη φυσιογνωμία του κ. Στέλιου. Εκείνο όμως το σημείο που με μαγνητίζει περισσότερο είναι τα χέρια του. Αν και είναι χοντρά και ροζιασμένα από τις αμέτρητες ώρες δουλειάς, κινούνται με ταχύτητα εκπληκτική και απόλυτη αρμονία. Η κοφτερή φάλτσετα πηγαινοέρχεται ανάμεσα στα δέρματα με χειρουργική σιγουριά και ακρίβεια, το χαρακτηριστικό σφυράκι των τσαγκάρηδων δεν ξαστοχάει σε κανένα χτύπημα. Χωρίς να μετακινηθεί από τον πάγκο του και τη δουλειά του, ο κ. Στέλιος με

15 ή και περισσότερων ημερών, ανάλογα βέβαια και με τις παράλληλες εργασίες του μάστορα. Συμφωνήσαμε λοιπόν με τον κ. Στέλιο να με ειδοποιεί τηλεφωνικά κάθε φορά που θα ξεκινούσε ένα καινούργιο στάδιο κατασκευής και, αν ήμουνα κι εγώ ελεύθερος από άλλες υποχρεώσεις, να έρχομαι στο χωριό και να συμπληρώνω τη φωτογράφιση. Γεννημένος το 1933 στο Άνω Μέρος ο φίλος μου, ασχολείται από το 1948 ως σήμερα με την τέχνη του "**στιβανά**", του κατασκευαστή δηλαδή των χαρακτηριστικών κρητικών ανδρικών υποδημάτων.

-Και πώς αποφάσισες να γίνεις τσαγκάρης κ. Στέλιο; τον ρωτώ.

-Να σου πω, όταν υποφέρεις από μια δουλειά, πρέπει να θεραπεύσεις τις πληγές. Εμείς στην Κατοχή είμασταν ξυπόλυτοι. Όχι μόνον εγώ, όλοι οι συνομηλικοί μου στο χωριό, ακόμα και οι λίγο μεγαλύτεροι. Και μπορώ να πω, πως αυτό φταίει που γίνηκα τσαγκάρης. Το λέω και δεν με πιστεύουνε.

-Και οι γονείς σου τι είπανε γι' αυτή την

Η κατασκευή ενός ζευγαριού στιβανιών δεν είναι ούτε απλή ούτε γρήγορη υπόθεση, συνήθως απαιτεί εργασία 10-15 ή και περισσότερων ημερών, ανάλογα βέβαια και με τις παράλληλες εργασίες του μάστορα.

καλωσορίζει πρόσχαρα, με κάνει αμέσως να αισθάνομαι σαν γνώριμος από παλιά. Όταν όμως του ζητώ να τον φωτογραφίσω κατά την διαδικασία κατασκευής του στιβανιού, καταλαμβάνεται από στιγμιαία αμηχανία. Εκτός από περαστικούς τουρίστες, κανείς ως τώρα δεν διάβηκε το κατώφλι του για να τον φωτογραφίσει συστηματικά και να ενδιαφερθεί για την τέχνη του. Του εξηγώ το σκοπό μου και αλλάζει αμέσως γνώμη. Έτσι ξεκίνησε η συνεργασία μας με τον κ. Στέλιο, που γρήγορα εξελίχθηκε σε φιλία δυνατή, όχι μόνο μ' αυτόν και την οικογένειά του αλλά και με πολλούς από τους κατοίκους του Άνω Μέρους.

Πολύ γρήγορα βρέθηκε και η φόρμουλα της συνεργασίας μας. Η κατασκευή ενός ζευγαριού στιβανιών δεν είναι ούτε απλή ούτε γρήγορη υπόθεση, συνήθως απαιτεί εργασία 10-

επιλογή σου;

-Ο πατέρας μου είχε πεθάνει στην Κατοχή, η μάνα μου ήθελε να με πέψει στα γράμματα, μα εγώ δεν ήθελα. Στα γράμματα τότε πηγαίνανε πολύ λίγα παιδιά, γιατί δεν είχανε λεφτά. Γι' αυτό και προτιμούσανε τις τέχνες, άλλος τσαγκάρης, άλλος χαλκιιάς, άλλος τενεκετζής, άλλος σαμαράς.

-Εσύ πώς έμαθες την τέχνη, πώς ξεκίνησες;

-Επήγα που λες κατά πρώτο στο Βυζάρι. Ήταν εκεί ένας ωραίος μάστορας, Κούνουπας λεγότανε. Έκαμα εκεί έξι μήνες αλλά δεν είχε δουλειά, δύσκολες εποχές τότες, μας είχε δυο-τρία τσιράκια και μας έβαζε και κάναμε εργασίες αγροτικές. Σηκώθηκα κι έφυγα, ήρθα εδώ στο Άνω Μέρος, που ήτανε ένας άλλος μάστορας. Δούλεψα ένα - δυο χρόνια, ώσπου ήρθε από την Αθήνα ένας σπάνιος μάστορας, Φραγκοδάκη Μιχάλη τονε λένε

και σ' αυτόν έμαθα την τέχνη. Έκαμα κοντά του πάνω από τρία χρόνια, ως το '54 που πήγα στρατιώτης. Μετά που απολύθηκα, το '57-'58, άρχισα μοναχός μου τη δουλειά.

-Εδώ, στο ίδιο μαγαζί;

-Όχι, πρώτα άνοιξα στο σπίτι, μετά κατέβηκα εδώ στον κεντρικό δρόμο και νοίκιασα ένα μαγαζάκι, παλιό καφενείο και μετά, το '63, αγόρασα τούτο δω που βλέπεις.

-Πόσοι υποδηματοποιοί δουλεύατε τότε στο Άνω Μέρος;

-Άλλοι δυο αλλά αυτοί αποστρατεύτηκαν και τα παρατήσανε.

-Δηλαδή είσαι ο τελευταίος στο επάγγελμα;

-Ναι, πάνω από είκοσι χρόνια τώρα είμαι μόνος στο χωριό.

ΏΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΡΕΣ ΜΕ ΤΟΝ Κ. ΣΤΕΛΙΟ ΣΤΟ ΆΝΩ ΜΕΡΟΣ

ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΗΛΙΚΙΑ ΤΟΥ ο κ. Στέλιος δεν ασχολείται μόνον με τα στιβάνια. Το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου του απορροφούν οι γεωργικές ασχολίες, όπως το μάζεμα της ελιάς, η καλλιέργεια της πατάτας, το κλάδεμα και ο τρύγος.

Όταν όμως του περισσεύει ελεύθερος χρόνος επιστρέφει στα αγαπημένα του στιβάνια. Αυτή η μερική απασχόληση του μάστορα ήταν ο κυριότερος λόγος που καθυστέρησε την ολοκλήρωση της συστηματικής καταγραφής της τέχνης του.

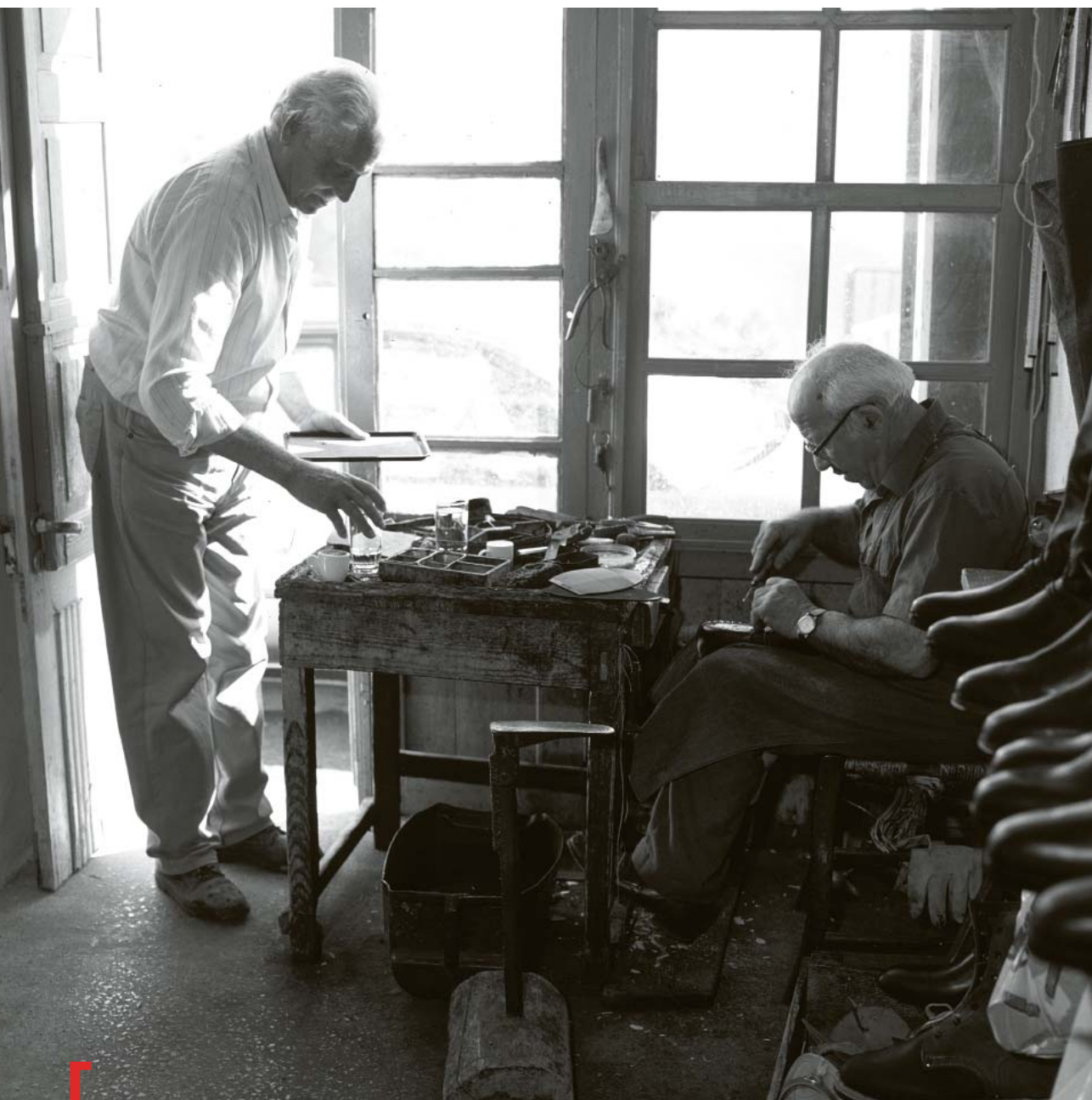
Ένας άλλος σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας υπήρξε και ο σπάνιος για τη σφοδρότητά του φετινός χειμώνας, που κράτησε αποκλεισμένο το Άνω Μέρος για αρκετές ημέρες, μιας και το χιόνι κατέστρεψε πολλά τμήματα του οδικού δικτύου. Έτσι για ένα μεγάλο διάστημα, που κράτησε από τα τέλη του Οκτώβρη του 2001 μέχρι και τον Ιούλιο του 2002 επισκεπτόμουν συνέχεια το χωριό, άλλοτε για να συνεχίσω τη φωτογράφιση και άλλοτε για να συμπληρώσω κάποιες πληροφορίες σχετικά με την κατασκευή των στιβανιών. Θα 'ταν όμως ψέμα αν έλεγα, πως ανέβαινα στο Άνω Μέρος μόνον για δουλειά. Δεν ήταν λίγες οι φορές που έπαιρνα το δρόμο γι' αυτό τον ωραίο τόπο, έτσι απλά, για μια ρακή σε κάποιο από τα οχτώ καφενεδάκια του χωριού, μακριά από τον τουρισμό των πολύβουων νότιων παραλιών της Κρήτης.

Τις μέρες που υπήρχε δουλειά το τσαγκάρικο άνοιγε συνήθως κατά τις 8 το πρωί, μετά την απαραίτητη καθημερινή φροντίδα των οικοσπιτων ζώων. Έμπαινα κι εγώ στο μαγαζάκι κι έπαιρνα την καθιερωμένη θέση μου δίπλα στον κ. Στέλιο. Ένα πλήθος ετερόκλιτων αντικειμένων ολόγυρά μου, μου είχαν δημιουργήσει αρχικά την αίσθηση της πλήρους ακαταστασίας. Αυτή η ακαταστασία όμως ίσχυε μόνον για τον αμύητο. Αντίθετα ο κυρ-Στέλιος εύρισκε πάντα ό,τι χρειαζόταν μέσα σε δευτερόλεπτα. Και είμαι βέβαιος, πως αν κάποιος προσπαθούσε να του βάλει κάποια τάξη, θα τον αποδιοργάνωνε εντελώς.

Όταν δεν παρακολουθούσα τα έμπειρα χέρια του μάστορα, άφηνα το βλέμμα μου να πλανιέται έξω από την τζαμαρία του μαγαζιού, στις πλαγιές του Ψηλορείτη. Μακάριζα τις στιγμές εκείνες τον κ. Στέλιο, που εξακολουθούσε να ζει και να εργάζεται στον τόπο που γεννήθηκε και είχε επιπλέον το προνόμιο ν' αντικρίζει κάθε πρωί απέναντί του το θρυλικό βουνό της Κρήτης.

Τις πρωινές ώρες στο μαγαζί σπάνια μέναμε μόνοι. Αγαπητός και πρόσχαρος καθώς είναι ο κύριος Στέλιος, μαζεύει γύρω του πολλούς Άνωμερίτες και κοντοχωριανούς, που περνούν καθημερινά από το τσαγκαράδικο για να τον καλημερίσουν, να του φέρουν δουλειά, να συζητήσουν και να καλαμπουρίσουν μαζί του. Στέκι αληθινό το μαγαζάκι για πολλούς και διαφορετικούς τύπους ανθρώπων. Όλοι αυτοί οι επισκέπτες με αντιμετώπιζαν αρχικά με μεγάλη περιέργεια. Τους ήταν δύσκολο να κατανοήσουν τη σκοπιμότητα των τόσο συχνών μου επισκέψεων αλλά και την επιμονή μου να φωτογραφίζω τον κυρ-Στέλιο ξανά και ξανά, σε κάθε στάδιο της διαδικασίας κατασκευής των στιβανιών. Σιγά-σιγά όμως με συνήθισαν κι έφτασαν να με θεωρούν δικό τους άνθρωπο.

Τα μεσημέρια γύρω από τις δωδεκάμηση απίθωνε ο κ. Στέλιος τα εργαλεία του στον πάγκο, σταματούσε κάθε δραστηριότητα. Ένας-ένας οι φίλοι μάζ αποχαιρετούσαν, ήταν η ώρα του διαλείμματος για φαγητό. Ποτέ δεν επέτρεπε ο κ. Στέλιος να γευματίσω κάπου αλλού, ήμουν πάντα καλεσμένος στο τραπέζι του. Εκεί μας περίμενε με τις νοστιμιές της η **Κατερίνα**, η γυναίκα του. Σχεδόν όλες οι πρώτες ύλες ήταν αγνά

Ένα πλήθος ετερόκλιτων αντικειμένων ολόγυρά μου, μου είχαν δημιουργήσει αρχικά την αίσθηση της πλήρους ακαταστασίας. Αυτή η ακαταστασία όμως ίσχυε μόνον για τον αμύητο. Αντίθετα ο κ. Στέλιος εύρισκε πάντα ό,τι χρειαζόταν μέσα σε δευτερόλεπτα. Και είμαι βέβαιος, πως αν κάποιος προσπαθούσε να του βάλει κάποια τάξη, θα τον αποδιοργάνωνε εντελώς.

προϊόντα, που προέρχονταν από τον κήπο και τα ζώα τους. Ανάλογα με την εποχή και τις νηστείες του χριστιανικού εορτολογίου το γεύμα περιελάμβανε πατάτες από τον κήπο, άγρια χόρτα, κουνέλι, όσπρια, κοτόπουλο δικό τους, υπέροχο σπιτικό κασιδιάρικο τυρί, πίτες και φραγκόστυκα, συνοδευόμενα πάντα από το κρασί και τη ρακή του φίλου μου.

Μετά τη μεσημεριανή ανάπαυλα επιστρέψαμε στο μαγαζί, ο κ. Στέλιος συνέχιζε τη δουλειά του με αμείωτους ρυθμούς. Εγώ από την πλευρά μου φωτογράφιζα και συζητούσα μαζί του για μια πληθώρα θεμάτων, από τα απλά καθημερινά μέχρι την παγκόσμια κατάσταση, ακόμα και τον τρόπο λειτουργίας του INTERNET. Ένα από τα πιο ευχάριστα διαλείμματα ήταν η ώρα του απογευματινού καφέ, με το καφεδάκι που μας έφερε από δίπλα ο **Θόδωρος Παπουτσάκης**. Με τον κυρ-Θόδωρο αναπτύχθηκε μια ιδιαίτερη σχέση, όταν ανακαλύψαμε ότι μας συνέδεαν - με διαφορά 53 χρόνων - κοινές αναμνήσεις από την "**Φρουρά**", στα χρόνια του "**Ανακτορική**" και στα χρόνια μου "**Προεδρική**". Όπως ρουφούσαν το καφεδάκι τους οι δύο εξάδελφοι, δεν παρέλειπαν να αναφέρονται σε ιστορίες και γεγονότα από τη Γερμανική κατοχή και τον εμφύλιο. Σ' αυτές τις συζητήσεις παρενέβαιναν και πολλοί Ανωμερίτες, για να διηγηθούν γεγονότα ηρωικά από την Αντίσταση κατά των Γερμανών αλλά και τραγικά από το κάψιμο του χωριού τους, σαν αντίποινα για την απαγωγή του στρατηγού Κράϊπε. Κάποιοι μάλιστα είχαν σαν από θαύμα γλιτώσει το εκτελεστικό απόσπασμα.

Με τη δουλειά και τις κουβέντες οι ώρες κυλούσαν γοργά κι έφτανε το σούρουπο. Τις ώρες αυτές όλος ο αντρικός πληθυσμός του χωριού συγκεντρωνόταν στα καφενεία. Το καλοκαίρι ιδιαίτερα γέμιζαν τα τραπεζάκια έξω στο δρόμο, τόσο από τους μόνιμους όσο και από τους απόδημους Ανωμερίτες. Τα καλογουλισμένα σπιβάνια, τα επώνυμα αθλητικά παπούτσια, τα μαύρα πονκάμισα, τα "σινιέ" κοντομάνικα, τα 4X4 και τα σπορ αυτοκίνητα, δημιουργούσαν επιφανειακές, τουλάχιστον, αντιθέσεις στο κοσμοπολίτικο και θορυβώδη πλέον αέρα του χωριού.

Το χειμώνα βέβαια όλα ήταν διαφορετικά στο Άνω Μέρος. Ο παγωμένος βοριάς κατέβαινε αδιάκοπα από τις χιονισμένες κορφές

του Ψηλορείτη και η μικρή ξυλόσομπα στο τσαγκάρικο μάταια προσπαθούσε να μας ζεστάνει. Βρίσκαμε τότε καταφύγιο, όπως και πολλοί άλλοι Ανωμερίτες, σε κάποιο από τα καφενεία του χωριού, για μια-δυο ρακές ως την ώρα του βραδινού. Οι "οφτές" πατάτες, ψημένες στη χόβολη της ξυλόσομπας, η ρακή και η παρέα, οι θορυβώδεις συζητήσεις και τα σχόλια για τα αγροτικά και την πολιτική ζέσταιναν την μελαγχολική ατμόσφαιρα του χειμώνα.

Μετά τις τόσες επισκέψεις μου και μάλιστα την χειμερινή περίοδο που ήμουν ο μόνος ξένος στο χωριό, είχα γίνει ιδιαίτερα γνωστός σ' όλους σχεδόν τους κατοίκους του Άνω Μέρους. Οι προσκλήσεις για ρακές στα καφενεία και για δείπνο διαδέχονταν η μια την άλλη. Πολύ δύσκολα μπορούσα ν' αντισταθώ σ' αυτές τις εκδηλώσεις φιλοξενίας και ακόμα δυσκολότερα έπαιρνα αργά τη νύχτα το δρόμο της επιστροφής. Αυτή όμως η μια ώρα της μοναχικής νυχτερινής οδήγησης από το Άνω Μέρος ως τον προορισμό μου ήταν ώρα σκέψεων και περισυλλογής, προβληματισμού και συγκρίσεων ανάμεσα στους ρυθμούς του αστικού περιβάλλοντος που ζούσα και στο δύσκολο τρόπο ζωής αυτού του ωραίου τόπου, που διατηρεί όμως τόσο ζεστούς και φιλόξενους ανθρώπους.

ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

ΠΡΙΝ ΠΕΡΑΣΟΥΜΕ ΣΤΙΣ συναρπαστικές τεχνικές λεπτομέρειες κατασκευής των σπιβανιών, ας επιχειρήσουμε μια πολύ σύντομη αναδρομή στο παρελθόν. Να πούμε αρχικά, ότι η λέξη "**σπιβάνι**" προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από την ιταλική "**stivale**", που σημαίνει μπότα. Ο κατασκευαστής, όχι μόνον των σπιβανιών αλλά και κάθε μορφής παπουτσιών, ελέγγο στα χρόνια της Βενετοκρατίας "**τζαγγάρης**" ή "**τζαγκάρης**" και το εργαστήριο του "**τζαγκαρείον**", λέξεις που είναι βυζαντινές.

Στην κρητική ύπαιθρο, αν και η κατασκευή ήταν διαφορετική από την σημερινή, δεν έπαψαν γενικά να φοριούνται τα πατροπαράδοτα σπιβάνια, αφού ήταν απόλυτα προσαρμοσμένα στις εδαφολογικές συνθήκες της Κρήτης και στις απαιτήσεις της αγροτικής

ζωής. Φτάνοντας ψηλά μέχρι το γόνατο παρείχαν απόλυτη προστασία από τα αγκάθια, το χιόνι και τη λάσπη. Τα πρακτικά και χρήσιμα αυτά υποδήματα δεν φορούσαν μόνον οι γεωργοί αλλά και οι εύποροι αυτοί όταν έβγαιναν στις εξοχές. Τα στιβάνια των εύπορων ήταν κατασκευασμένα από δέρμα μαλακό, ενώ των χωρικών από σκληρό μοσχαρίσιο (βακέτα) ή τραγίσιο. Αγκάλιαζαν όλη την κνήμη ως το γόνατο και ήταν στο επάνω μέρος μακρυνά και φαρδειά, ώστε εδίπλωναν και δημιουργούσαν ρεβέρ. Μόνον των Σφακιανών τα στιβάνια δεν εγύριζαν αλλά ανέβαιναν πάνω από το γόνατο, φτάνοντας καμιά φορά ίσαμε τα "ριζομέργια", όπου και κρατιότανε με λουριά από τη ζώνη. Στα Ανώγεια και στα Σφακιά οι βοσκοί φορούσαν τους "δόμους", στιβάνια με πέλματα ιδιαίτερα ενισχυμένης κατασκευής, που αποτελούνται είτε από δύο και τρεις πατωσιές από προβιές είτε ακόμη και από "καπρόπετσο", δηλαδή ξεραμένο δέρμα γουρουνιού. Οι δόμοι έχουν δύο τακούνια, ένα στη μύτη

και ένα στη φτέρνα και είναι πολύ κατάλληλοι για περπάτημα αλλά και για σκαρφάλωμα πάνω στους βράχους. Ο Φοσκαρίνι έγραψε για τους Σφακιανούς, πως "πάνε τρέχοντας τόσο σίγουροι πάνω στα βράχια και στους γκρεμούς, όπως τ' αγρίμια". Αλλά υπάρχει και μια μαντινάδα για τους δόμους:

Δεν ντονε θέλω το βοσκό αφού φορεί τσι δόμους γιατί σφιχταγκαλιάζεται αργά με τσι δαιμόνους.

Ως "δαίμονες" στη μαντινάδα υπονοούνται οι "ανεράϊδες" τα θηλυκά δηλαδή δαιμόνια, που ο λαός πιστεύει πως βγαίνουν τη νύχτα και ερωτοτροπούν με τους βοσκούς.

Για να επανέλθουμε στα στιβάνια, όσα προορίζονταν για καθημερινή χρήση ήταν μαύρα και κόκκινα. Τα "σχολιάτικα", τα γιορτινά, ήταν μαύρα ή ανοιχτόγκριζα ή και άσπρα, στολισμένα καμιά φορά με ωραία τρυπητά σχέδια. Το καλοκαίρι τα στιβάνια ήταν άσπρα από βακέτα, τα λεγόμενα "κίτρινα", ενώ τον χειμώνα ήταν μαύρα ή κοκκινωπά από αδιάβροχο δέρμα.

Ανέκαθεν οι Κρητικοί έδιναν μεγάλη προσοχή στην κατασκευή των στιβανιών τους. Στα "Άσματα Κρητικά" αναφέρει σχετικά ο Γιανναράκης : ... "θέλω και τα στιβάνια μου καλά τζαγαρωμένα".

Τη σημασία που απέδιδαν οι Κρητικοί στην υπόδησή τους περιγράφει παραστατικά και ο Γάλλος Βοτανολόγος J. Pitton de Tournefort που επισκέφθηκε την Κρήτη στα 1700: "Δεν βλέπεις κανέναν που να μην είναι καλά παπουτσωμένος σε τούτο το νησί, αντίθετα με τους χωρικούς της Ευρώπης, όπου οι περισσότεροι έχουν τα πόδια μισόγυμνα. Μέσα στις πόλεις φορούν σκαρπίνια από μαροκινό δέρμα κόκκινο, πολύ καθαρά και πολύ ελαφρά. Στην εξοχή φορούν μποτίνες από το ίδιο πράγμα, που διαρκούν χρόνια ολόκληρα και είναι καλά ποδεμένοι, όπως οι Αρχαίοι Κρήτες του Ιπποκράτους. Ο περίφημος αυτός γιατρός μιλεί για υπόδηση πολύ βολική και ο Γαλινός βεβαιώνει, πως ανεβαίνει έως τη μέση της κνήμης...."

Θα 'πρεπε τέλος να αναφέρουμε, ότι οι τζαγαγάροι επί Βενετοκρατίας ήταν ενσωματωμένοι σε συντεχνίες ή αδελφάτα, που στα ιταλικά ελέγοντο "σκόλαι". Προστάτης τους, όπως και σήμερα, ήταν ο Άγιος Νικόλαος. Μετά την κατάληψη του Κάστρου από τους Τούρκους το 1669, Κρήτες τζαγαγάριδες που κατέφυγαν ως πρόσφυγες στη Ζάκυνθο, πήραν μαζί τους και την εικόνα του Αγίου και ανάστησαν εκεί τη συντεχνία τους.

ΣΤΑΔΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΩΝ ΣΤΙΒΑΝΙΩΝ (ΣΚΟΛΙΝΑ)

ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ του στιβανιού προηγείται η ακριβής καταμέτρηση όλων των απαραίτητων διαστάσεων του ποδιού του πελάτη. Μετράται η περίμετρος της γάμπας, η απόσταση από τη φτέρνα και μέχρι το επιθυμητό ύψος του στιβανιού, το πάχος του πέλματος σε τρία σημεία, το μήκος του πέλματος και σχεδιάζεται και το περίγραμμα του πέλματος που θα αποτελέσει και το πατρόν για τη σόλα του στιβανιού.

Τα δέρματα που χρησιμοποιούνται είναι τα επονομαζόμενα **αδιάβροχα** για τα σκολινά, τα οποία είναι λεπτά και φίνα δέρματα και η **βακέτα** (επίσης αδιάβροχο δέρμα) που χρησιμοποιείται στα στιβάνια καθημερινής χρήσης. Τα παραπάνω δέρματα είναι **βοδινά**. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι συνήθως καφέ ή μαύρο για τα σκολινά και φυσικό καφέ, κόκκινο ή μαύρο για τα καθημερινά. Το δέρμα κοστίζει γύρω στα 37 ευρώ/μέτρο και κάθε μέτρο δέρματος επαρκεί για να κατασκευαστεί ένα ζευγάρι στιβάνια. Σήμερα τα δέρματα όπως και άλλα υλικά της κατασκευής, (π.χ. οι ξυλόμπροκες) εισάγονται. Ο τεχνίτης χρησιμοποιεί δυο φόρμες-πατρόν (**τα στάμπα**) για να κατασκευάσει αντίστοιχα τα δυο βασικά μέρη του στιβανιού, **το καλάμι** και **τη ρεμόντα**. Το καλάμι αποτελεί το τμήμα της μπότας που ξεκινάει κάτω από το γόνατο και καταλήγει στον αυτράγαλο, περιλαμβά-

Μετά την επιλογή του δέρματος, το οποίο απαραίτητα πρέπει να είναι αδιάδροχο, χρησιμοποιούνται δύο φόρμες πατρόν, για να κατασκευαστούν τα δύο βασικά μέρη του στιβανιού. Αφού κόβεται με βάση το πατρόν το δέρμα, ακολουθεί το γάζωμα του καλαμιού και της ρεμόντας μαζί με τις φόδρες τους.

νοντας και τη φτέρνα. Η ρεμόντα είναι ουσιαστικά το μπροστινό μέρος της μπότας. Τα δυο αυτά πατρών διαφοροποιούνται όχι μόνο σε σχέση με το μέγεθος του παπουτσιού που φοράει ο πελάτης αλλά και τις υπόλοιπες ιδιαιτερότητες του ποδιού του πχ. χοντρή γάμπα ή στενός αστράγαλος. Τα πατρών αντιγράφονται σε κοινό χαρτί και τοποθετούνται πάνω στο δέρμα που κόβεται στις κατάλληλες διαστάσεις. Το ίδιο γίνεται και για τη λινή επένδυση της ρεμόντας και τη δερμάτινη (από κατοικίδια προβά) επένδυση του καλαμιού. Ακολουθεί το γάζωμα-συναρμολόγηση του καλαμιού και της ρεμόντας μεταξύ τους και με τις φόδρες τους. Στα **"σκολινά"** (γιορτινά) στιβάνια ανάμεσα στο δέρμα του καλαμιού και την εσωτερική δερμάτινη φόδρα και μέχρι μια παλάμη πάνω από τον αστράγαλο αλείφεται αλευρόκολλα για να γίνει σφιχτό το δέρμα. Έτσι το δέρμα που απομένει μέχρι τον αστράγαλο παραμένει μαλακό και σχηματίζει τις χαρακτηριστικές δίπλες του κρητικού στιβανιού. Για τη ρεμόντα, ως φόδρα χρησιμοποιείται λινή επένδυση σαν υγιεινότερη και ανθεκτικότερη αντιμετώπιση του ιδρώτα

των ποδιών (το μουσκεμένο δέρμα έχει μικρή αντοχή στην τριβή με το πόδι). Κατόπιν ο μάστορας φτιάχνει από λινάρι, με μια ειδική διαδικασία ξασίματος, το σπάγκο, την **"οργιά"**, που αφού τον κερώσει (με αγνό κερι μέλισσας ανακατεμένο με ρετσίνα) για να γίνει σκληρός **"σα σύρμα"** και αδιάβροχος, θα τον χρησιμοποιήσει για να ράψει την πίσω κάθετη ραφή που διατρέχει όλο το στιβάνι. Στο επόμενο στάδιο, μέσα στο καλάμι τοποθετείται το **γαμπάλι**. (Το γαμπάλι είναι το ξύλινο **"καλούπι"** της γάμπας που θα φορέσει το στιβάνι. Αποτελείται από δυο βασικά εξωτερικά ξύλα που σχηματοποιούν το δέρμα και τα εσωτερικά ξύλα -τρία διαφορετικά σε φάρδος ζευγάρια τις **"στέκες"** και τις **"σφήνες"**-που προστίθενται ή αφαιρούνται για να φέρουν το καλούπι σε μέγεθος αντίστοιχο της γάμπας του πελάτη. Το καλάμι τεντώνεται πάνω στο γαμπάλι με σκοπό να ταιριάζει ακριβώς στο πόδι που θα το φορέσει, ενώ δεν αφήνει περιθώρια να **"ανοίξει"** παραπάνω αφού φορεθεί. Επειδή το δέρμα (ιδίως το λεπτό) έχει την τάση να **"ανοίγει"**, πριν το καλάμι ραφτεί κατά μήκος με την

Κατόπιν ο μάστορας φτιάχνει από λινάρι, την "οργιά", που θα την χρησιμοποιήσει για να ράψει την πίσω κάθετη ραφή του στιβανιού. Στο επόμενο στάδιο, μέσα στο καλάμι τοποθετείται το **γαμπάλι**, το ξύλινο "καλούπι" της γάμπας. Στη φωτογραφία τοποθετείται "σφήνα" που προστίθεται για να έρθει το καλούπι στο μέγεθος της γάμπας του πελάτη.

οργιά, ο μάστορας το ρεγουλάρει, κόβει δηλαδή το δέρμα ένα εκατοστό μικρότερο από τις αρχικές μετρήσεις. Το στιβάνι θα παραμείνει στο γαμπάλι για μια-δύο μέρες. Κατά το διάστημα αυτό ο μάστορας κολλάει πάνω στην πίσω ραφή το "**φιλέτο**", ένα μακρύτερο κομμάτι δέρμα με διακοσμητικό γάζωμα που στεγανοποιεί και προστατεύει τη ραφή. Όταν το υπόδημα βγει από το γαμπάλι, το φιλέτο γαζώνεται και είναι τώρα έτοιμο για να προστεθεί ο **πάτος**.

Ο πάτος κανονίζεται από το καλαπόδι. Η φόρμα του καλαποδιού επιλέγεται ανάλογα με τις προτιμήσεις του πελάτη. Μπορεί να είναι μυτερό, τετράγωνο ή ημιτετράγωνο. Το

υλικό του πάτου είναι το "**πατόπετσο**", ένα είδος χοντρού και πολύ σκληρού πετσιού το οποίο μαλακώνει μέσα στο νερό για δύο-τρεις ώρες για να είναι δυνατή η επεξεργασία του. Στη φάση αυτή ο μάστορας κόβει και μαλακώνει ταυτόχρονα στο νερό τα υπόλοιπα "**παρίκια**". Τα παρίκια είναι τέσσερα κομμάτια πετσί (**το φόρτι, το σκληρό, ο πάτος και το βάρδουλο**) που χρησιμοποιούνται για να ενισχύσουν τη σταθερότητα και την αντοχή του στιβανιού. Έτσι το φόρτι μπαίνει πίσω στη φτέρνα, το σκληρό στη μύτη του παπουτσιού και το βάρδουλο περιμετρικά του πάτου. Όλα τα κομμάτια πετσιού που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή του στιβανιού "**ξύλου-**

Ο μάστορας χτυπά τις σφήνες και τις στέκες στο έδαφος ώστε το δέρμα του σιβανιού να "ανοίξει" και να πάρει το σχήμα της γάμπας.

ρίζονται" δηλαδή πελεκούνται με τη φαλτσέτα για να αποκτήσουν το επιθυμητό μήκος, πλάτος και φάρδος. Πολλά από αυτά δουλεύονται και με γυαλόχαρτο ή λίμα ή ακόμα και με κομμάτια τζαμιού για να γίνουν λεία και να αποκτήσουν πατίνα.

Ο πάτος, αφού βγει από το νερό, καρφώνεται πάνω στο καλαπόδι και παραμένει εκεί για μια μέρα ώστε να πάρει το σχήμα του πέλματος. Εκτός από τα παρίκια χρησιμοποιούνται και δυο επιπλέον κομμάτια δέρματος, οι **"φορμάδες"**, τα οποία μπαίνουν

Όταν το υπόδημα βγει από το γαμπάλι, το φιλέτο γαζώνεται και είναι έτοιμο για να προστεθεί ο πάτος που κανονίζεται από το καλαπόδι.

Όλα τα κομμάτια πετσιού "ξυλουρίζονται" δηλαδή πελεκούνται με τη φαλτσέτα για να αποκτήσουν το επιθυμητό μήκος, πλάτος και φάρδος. Εκτός από τα παρίκια χρησιμοποιούνται και δυο επιπλέον κομμάτια δέρματος, οι φορμάδες. Το φορτί, το σκληρό και οι φορμάδες θα κολληθούν μεταξύ δέρματος και φόδρας με αλευρόκολλα.

ανάμεσα στο δέρμα και στο λινό, στα "μήλα" του παπουτσιού, για να γίνει σιτητό. Το φόρτι, το σκληρό και οι φορμάδες θα κολληθούν μεταξύ δέρματος και φόδρας με αλευρόκολλα. Αφού το φόρτι και οι φορμάδες τοποθετηθούν στο ήδη κατασκευασμένο τμήμα του στιβανιού και πρώτου η αλευρόκολλα στεγνώσει τοποθετείται το καλαπόδι (πάνω στο οποίο είναι και ο πάτος). Περιμετρικά του πάτου, καρφώνεται με ψιλές σιδερένιες πρόκες το κάτω μέρος του στιβανιού (φόδρα και δέρμα), αφού τραβηχτεί γερά, ώστε να "ανοί-

Αφού το φόρτι και οι φορμάδες τοποθετηθούν στο ήδη κατασκευασμένο τμήμα του στιβανιού και πρώτου η αλευρόκολλα στεγνώσει τοποθετείται το καλαπόδι Περιμετρικά του πάτου, καρφώνεται με ψιλές σιδερένιες πρόκες το κάτω μέρος του στιβανιού

ξει" και αυτό όπως και το καλάμι. Αφού περάσουν μερικές ώρες οι σιδερένιες πρόκες αφαιρούνται από τη "μύτη" του στιβανιού και τοποθετείται με αλευρόκολλα μεταξύ δέρματος και λινού, το σκληρό. Όταν η κόλλα στεγνώσει καρφώνεται με σιδερόπροκες και το μπροστινό μέρος πάνω στον πάτο. Μετά από δύο τρεις ώρες αντικαθίστανται όλες οι σιδερένιες πρόκες με ξυλόμπροκες.

Το "βάρδουλο", είναι μια στενόμακρη λωρίδα από πετσό που καρφώνεται με ξυλόμπροκες περιμετρικά του πάτου και πάνω στο ήδη καρφωμένο δέρμα. Πάνω στο βάρδουλο θα ραφτεί η σόλα. Το κενό που δημιουργείται μεταξύ του πάτου και της σόλας εξαιτίας του βάρδουλου, γεμίζεται με κομμάτια πεπιεσμένου χαρτονιού, τις λεγόμενες "φορτέτζες". Παλιότερα οι τσαγκάρηδες χρησιμοποιούσαν πετσό αντί για χαρτί, αλλά αυτό είχε ως αποτέλεσμα να τριζούν τα στιβάνια κατά το περπάτημα. Αφού οι φορτέτζες κολληθούν με

δερματόκολλα στον πάτο τοποθετείται και η σόλα. Η σόλα κατασκευάζεται από χοντρό βοδινό πετσό που κόβεται στα μέτρα του πέλματος του πελάτη. Κατόπιν μαλακώνεται μέσα σε νερό. Όταν μαλακώσει τοποθετείται πάνω στη φορτέτζα και το βάρδουλο, όπου καρφώνεται με ξυλόμπροκες στη φτέρνα. Μετά η σόλα χαράσσεται περιμετρικά με το μαχαίρι, μέχρι το σημείο που θα μπει το τακούνι. Ο μάστορας φτιάχνει πάλι δυόμιση "οργιές" σπάγγο, με τον ίδιο τρόπο όπως και πριν για να ράψει τη σόλα πάνω στο βάρδουλο.

Ακολουθεί η προσθήκη του τακουνιού. Αρχικά πάνω στη σόλα τοποθετείται άλλο ένα στενόμακρο κομμάτι πετσό που λέγεται "κύκλος" (διαδικασία ίδια με αυτή του βάρδουλου), στο μέγεθος του τακουνιού. Πάνω στον κύκλο καρφώνονται τα φάλτσα που είναι κομμάτια πετσί που σχηματίζουν το τακούνι. Ανάλογα με το πάχος του κάθε

Μετά από μερικές ώρες οι σιδερένιες πρόκες αφαιρούνται από τη "μύτη" του στιβανιού και τοποθετείται με αλευρόκολλα μεταξύ δέρματος και λινού, το σκληρό. Αφού το εξωτερικό δέρμα γυριστεί πάνω από το σκληρό και καρφωθεί στον πάτο, ο μάστορας χτυπά την περιοχή πάνω από το σκληρό για να στρώσει καλά η αλευρόκολλα και να μην δημιουργήσει ανωμαλίες στην επιφάνεια του στιβανιού.

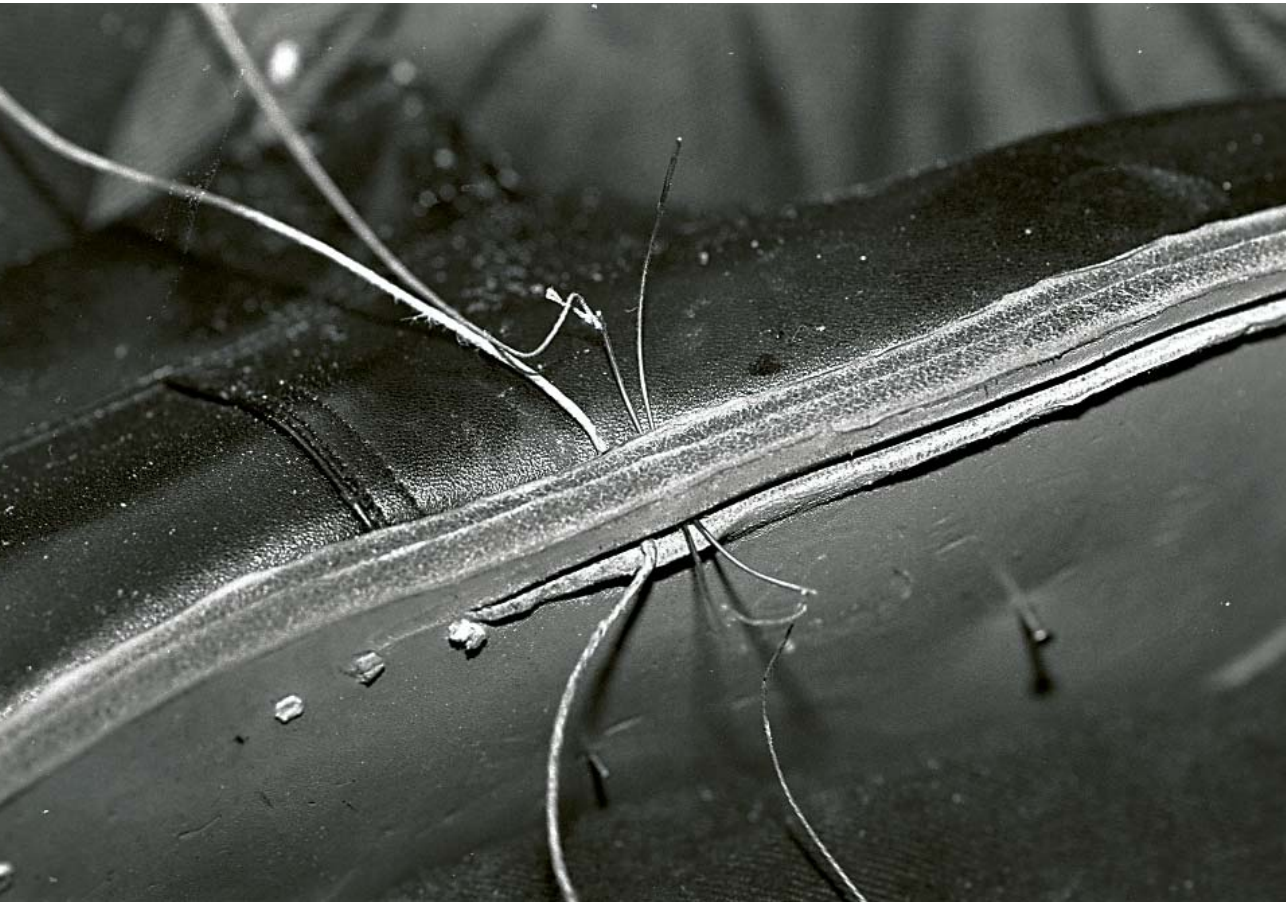

Το βάρδουλο καρφώνεται με ξυλόμπροκες περιμετρικά του πάτου. Το κενό μεταξύ του πάτου και της σόλας, γεμίζεται με κομμάτια πεπεισμένου χαρτονιού, τις λεγόμενες “φορτέτζες”. Η σόλα αφού καρφωθεί με ξυλόπροκες στο τακούνι, χαράσσεται με τη φαλτσέτα και το κατσαμπρόκο. Το αυλάκι αυτό θα προστατέψει την οργιά από την απευθείας τριβή με το έδαφος.

φάλτσου χρειάζονται 3 ή 4 για να ολοκληρωθεί το τακούνι. Στο τέλος τοποθετείται και ένα κομμάτι λάστιχο για να καλύπτει και να προστατεύει το πετόι του τακουνιού. Εάν ο πελάτης το επιθυμεί, προστίθεται λάστιχο και στο υπόλοιπο τμήμα της σόλας. Στα καθημερινά στιβάνια το λάστιχο αυτό μπορεί να προέρχεται από λάστιχα αεροπλάνου ή τρακτέρ ή ακόμα και να είναι έτοιμες σόλες εισαγωγής που χρησιμοποιούνται από μεγάλες εταιρίες υποδημάτων. Το ύψος του τακουνιού εξαρτάται από το καλαπόδι.

Όταν ετοιμαστεί και το τακούνι ο μάστορας καρφώνει από πάνω του στη φτέρνα το "κομπί". Το κομπί είναι ένα τριγωνικό κομμάτι πετόι που διευκολύνει τον πελάτη να βγάζει το στιβάνι με τη βοήθεια του άλλου του ποδιού.

Αφού τα στιβάνια βαφτούν και γυαλιστούν αφήνονται μια δυο μέρες ακόμα πάνω στο καλαπόδι για να στεγνώσουν καλά οι κόλλες.

Έπειτα αφαιρείται το καλαπόδι και με τη δράσα τρίβονται οι ξυλόπροκες που πιθανόν να εξέχουν στο εσωτερικό του στιβανιού και είναι πλέον έτοιμο για χρήση.

Οι στιβανάδες τις Κρήτης μετριούνται σήμερα στα δάκτυλα των χεριών. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι συνθήκες εργασίας στην Κρητική ύπαιθρο έχουν αλλάξει, οι αγροτικοί δρόμοι που έχουν διανοιχτεί στα ορεινά απαλλάσσουν τους κτηνοτρόφους (βασική ομάδα αγοραστών καθημερινών στιβανιών) από το πολύωρο περπάτημα που απαιτεί ανθεκτικά υποδήματα. Τα στιβάνια που εξακολουθούν να πωλούνται κατά κύριο λόγο σήμερα είναι τα σχολινά, τα οποία χρησιμοποιούν πολλοί Κρητικοί ως επίσημα υποδήματα. Οι διαφόρων τύπων αρβύλες εισαγωγής είναι η εύκολη και γρήγορη λύση και μάλιστα σε μεγάλη γκάμα τιμών και ποιότητων. Η τέχνη του στιβανά είναι δύσκολη και

Το ράψιμο της σόλας γίνεται στο χέρι με τη βοήθεια δύο βελονιών και του πατοσουβλιού. Η σόλα ραμμένη και καρφωμένη, έτοιμη να δεχτεί το τακούνι. Πάνω στον κύκλο καρφώνονται τα φάλτσα που είναι κομμάτια πετσίου που σχηματίζουν το τακούνι. Ένα κομμάτι κόκκαλο προστατεύει το δέρμα από τυχόν αδέξια κίνηση του μάστορα που λειαίνει το κόμπι με τη φαλτσέτα.

επίπονη. Απαιτεί πολύ χρόνο και μεράκι και για το λόγο αυτό οι νέοι προσανατολίζονται σε πιο εύκολα και μοντέρνα επαγγέλματα. Η τιμή για ένα ζευγάρι στιβάνια ανέρχεται περίπου στα 150 ευρώ. Η υποδηματοποιεία δεν είναι η κύρια απασχόληση του κ. Στέλιου. Η παραγωγή του είναι γύρω στα 30 ζευγάρια στιβάνια το χρόνο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ε.Κ. Φραγκάκη, "Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης", Τόμος 1, Ανδρική φορεσιά, Αθήνα 1960. (Συλλογή Ιδρύματος Μουσείο Κρητικής Εθνολογίας).

